

30. Бойко О. Д. Зміна урядів та урядової політики Директорії УНР у 1919 р. // Український історичний журнал. – 2009. – № 6. – С. 35-47.
31. Ковальчук М. "Справа запорожців" / М. Ковальчук // Військово-історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 30-82.

Бондаренко В. Г. Особенности вольноказачьего движения в 1919-1923 гг.

В статье анализируются изменения в социальной базе Вольного казачества в 1919-1923 гг. и их характер. Изучаются формы его существования в этот период. Исследуются особенности вольноказачьего движения в вышеуказанный период, которые исходили из международной ситуации, общеполитических проблем, специфики военного строительства. Источниками статьи являются архивные документы, мемуары и публикации периодической печати того времени.

Ключевые слова: вольноказачье движение, Украинское национальное вольноказачье товарищество, "отаманщина", "партизанщина".

Bondarenko V. G. Features of the Free Cossacks movement in 1919-1923

The changes in the social basis of the Free Cossacks in 1919-1923 and their character are analyzed in the article. The forms of existence in this period are studied. The features of the Free Cossacks movement in the above period, which resulted from the international, the social and political problems, specificity of military construction, are investigated. The source base of the article is formed by archival documents, memoirs and published periodicals of that period.

Keywords: Free Cossacks movement, Ukrainian National Free Cossacks partnership, "otamanschina", "guerrilla".

УДК 334.735(47+57)“19”

Т. В. Оніпко

ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА КАДРОВУ ПОЛІТИКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В 20–30–і РОКИ ХХ ст.

Розкрито суть та масштаби впливу державних органів влади на кадрову політику системи споживчої кооперації упродовж 20–30–х років ХХ ст. Наголошено на тому, що наступ на кадри вітчизняної кооперації радянська влада здійснювала свідомо, намагаючись тим самим поставити систему під контроль державного апарату. У результаті споживча кооперація УСРР була позбавлена своїх кращих фахівців, що серйозно вплинуло на якість її господарювання.

Ключові слова: споживча кооперація, держава, кооперативні кадри, «чистка» кооперативних організацій, репресії.

Історичний досвід діяльності вітчизняної споживчої кооперації упродовж 20–30–х років ХХ ст. засвідчує, що кадрове забезпечення системи постійно зазнавало впливу державних органів. Найбільш відчутним цей вплив був протягом 1920–30–х років. Перші наукові дослідження вирішення кадрової проблеми в системі радянської споживчої кооперації, проведені в 20 – на початку 30–х років ХХ ст. П. Височанським [1], С. Зарудним [2], П. Пожарським [3] та В. Целларіусом [4], здійснені в контексті підтримки вказаними авторами політики більшовизації кооперативного апарату. З початком 1930–х років лише окремі статті та інформація періодичних видань, переважно критичного характеру, допомагають зрозуміти суть кадрової політики держави щодо кооператорів. Подальші десятиліття питання про долю українських кооператорів, як і загалом вітчизняної інтелігенції, у період формування тоталітарного режиму залишались закритим. Єдиним винятком у 1960–і роки були наукові дослідження в еміграції І. Витановича [5], але, на жаль, в Україні вони були практично невідомі.

На початку 1990–х років з'явилися наукові розробки українського історика Ю. Шаповала [6], в яких висвітлювалась історія інтелігенції в умовах сталінського диктату. Окремі прізвища репресованих кооператорів і дані щодо втрат за 1933 рік наведені в дослідженнях Г. Касьянова та В. Даниленка [7]. У середині 1990–х років з'явилися публікації полтавських науковців М. Алімана та Т. Оніпко про окремі епізоди «чистки» кооперативного апарату Вукопспілки (центральної спілки споживчих товариств України) та її місцевих спілок [8]. Важливим етапом на шляху пошуку забутих імен вітчизняних кооператорів став вихід у 2000 році брошури «Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї» [9]. Вчені Львівської комерційної академії С. Гелей та Т. Гелей у ряді публікацій, присвячених правовому статусу кооперації Західної України у міжвоєнний та воєнний період, дослідили долю кооперативних працівників в умовах так званої «радянської» [10]. Крок у напрямі повернення імен репресованих кооператорів зроблений київськими науковцями В. Паком та Ф. Ленченком [11]. Слід відмітити розвідку донеччан В. Варнавського, Ю. Гавриленка і В. Нікольського, де йдеться про методи партійно-радянського впливу на кадрове забезпечення робітничої кооперації [12]. Наукові дослідження російського науковця А. Макаренка охоплюють з'ясування причин репресивних заходів радянської влади проти керівного складу працівників Центроспілки радянської Росії та інших республік [13]. Загалом дослідження вище названих авторів дозволили повернути до історичного вжитку десятки забутих імен теоретиків та практиків кооперативного руху.

Дослідження історії споживчої кооперації України у 20–30-і рр. ХХ ст. засвідчують парадоксальні факти: з одного боку, система мала суттєві господарські успіхи, з іншого – були здійснені масові репресії та «чистки» її кадрового складу. Глибокого аналізу кадрових втрат системи споживчої кооперації в умовах тоталітарного сталінського режиму допоки не зроблено. Тож метою даної статті є намагання показати суть та масштаб впливу державних органів влади на кадрову політику споживчої кооперації протягом 1920-30-х років

Не секрет, що у налагодженні співробітництва старих кооперативних фахівців із радянською владою існували певні проблеми. Після жовтневих подій 1917 р. кооперація була в опозиції до більшовиків. Деякі кооператори виїхали за кордон, а переважну більшість досвідчених спеціалістів, які не могли або не хотіли емігрувати, обставини змусили співпрацювати з новою владою. Це співробітництво мало як позитивні, так і негативні результати. На жаль, були непоодинокі випадки, коли досвідчених кооператорів більшовики відсторонили від керівництва різними ланками системи. Особливо це проявлялося в місцевих кооперативних організаціях.

Дійсно, з одного боку більшовизація кооперативного апарату певною мірою сприяла притоку в кооперацію нових сил, які були змушені оволодівати кооперативними знаннями. Разом з тим кооперативна інтелігенція, як і вся дореволюційна інтелігенція загалом, протягом першого двадцятиріччя радянської влади взагалі зникла з історичної арени як соціально-історичне явище. А впродовж 1930-х років трагічна доля не обминула і нову генерацію кооператорів, сформованих за радянської влади.

Складними були відносини між Вукопспілкою (скорочено ВУКС) та представниками української кооперації в еміграції, яких більшовицьке керівництво спілки категорично не визнавало. За підтримки держави проводилась дискредитація так званої «емігрантської кооперації» в Міжнародному кооперативному альянсі (МКА). Другі збори уповноважених Вукопспілки (грудень 1922 р.) не без втручання вищих державних інстанцій звинуватили дореволюційних кооператорів у розбазарюванні матеріальних цінностей та ухвалили віддати до карного суду «винуватців нечуваного злочину [14, с.197-198]. Не підлягає сумніву, що при цьому була проігнорована цінність досвіду відомих міжнародному кооперативному рухові українських кооператорів-емігрантів Х. Барановського, А. Сербиненка, Ф. Горбаня та ін.

Більшовики всіма силами намагалися перетягти кооперацію на свою сторону, змусити служити на себе. При цьому вийти з-під пильної опіки радянської влади кооператори не змогли. З одного боку, більшовики залучали кооператорів до роботи, а з іншого – піддавали «чистці» і терору, звинувачуючи їх у прорахунках та ворожості. З метою оволодіння системою споживчої кооперації державне керівництво РСФРР та УСРР проводило широкомасштабну політику більшовизації її керівного складу. Як свідчать архівні документи, керівників кооперації не обирали, а фактично призначали. Від початку 1920-х до кінця 1930-х років посаду голови правління ВУКС обіймало 12 чоловік: І. Саммер, В. Чиркін, В. Затонський, М. Калманович, О. Шліхтер, М. Ветошкін, О. Генкін, Г. Якубович, М. Михайлик, М. Бляхер, В. Кузьменко. Всі вони були членами правлячої партії, відповідно виконуючи її вказівки та розпорядження. При цьому лише одиниці з них були обізнані з кооперативною роботою. Не витримавши фізичного навантаження, у 50-річному віці помер І. Саммер. Зазнали репресій В. Чиркін та В. Затонський. Зокрема, 29 липня 1938 р. В. Затонського, якому щойно виповнилося 50 років, розстріляли, інкримінувавши участь у так званому «антирадянському націоналістичному центрі». На жаль, прізвища багатьох керівних спеціалістів ВУКС до цього часу ще не відомі.

Більшовизація кооперативного апарату відбувалася і на місцях. При цьому методи, якими користувалися для звільнення старих кооперативних фахівців, досить часто були не зовсім коректні. Зафіксовані багаточисленні факти прикомандирування до керівного апарату кооперації нікому раніше не знайомих осіб, зате рекомендованих вищими інстанціями. Непоодинокі випадки, коли досвідчених працівників кооперації зовсім вилучали з роботи «за скороченням», хоча необхідності в останній не існувало.

На початку 20-х років ХХ ст. кооперативний апарат став об'єктом політичної анафемі. Він перевірявся через призму політичної надійності. У травні 1921 р. в Україні був започаткований перший політичний процес – «Справа українських есерів». Серед звинувачених фігурували так звані «буржуазні кооператори», зокрема колишній член ЦК партії українських есерів І. Часник. Спочатку його міра покарання становила 10 років позбавлення волі, але потім термін ув'язнення скоротили до 5 років [15, с.34]. Класовий підхід нищив кадри не розбираючись, часто у позасудовому порядку. У першу чергу перевірі підлягали колишні члени українських ліберально-демократичних партій, рухів, урядів, організацій. Так, у 1922 р з кооперативною апарату Одещини примусово звільнили 19 кооператорів, серед них – 4 меншовики, 2 есери, 3 петлюрівці, 2 кадети 3 монархісти [16, с.185].

Після того як у вересні 1924 р. вийшла постанова ЦК РКП (б) «Про підбір робітників для торговельних, кооперативних і кредитних закладів», активізувалася діяльність більшовиків щодо повного підпорядкування апарату кооперації радянській владі. Стало повсякденною практикою переміщення комуністів з партійної та радянської роботи на роботу в кооперативні органи. Деякі більшовики працювали в кооперації від кількох місяців до одного року. Звісно, часта заміна керівного складу кооперативної системи не сприяла стабільності її діяльності, а в деяких випадках призводила до масових зловживань. З 1926 р розгорнулася боротьба з «новою опозицією» в партії. Безумовно, вона поширилася й на кооперативні організації. Кооперативний апарат звільняли від прибічників троцькістсько-зінов'євського напрямку. У 1927 р. «чистили» кооперацію від представників «націоналістичного ухилу», а наступного року кооператорів звинуватили у зриві хлібозаготівель. Почалася боротьба з «правим ухилом» у партії, «курукульсько-спекулянтською ідеологією» в кооперації.

У 1929 р. пройшла ще одна хвиля «чистки» кооперативних кадрів під гаслом боротьби з ворогом у господарських органах. 20 відсотків працівників споживчої кооперації в межах колишнього СРСР були звільнені з роботи [17, с.14]. Списки звільнених з роботи в кооперації постійно публікували в пресі. При цьому колишні кооператори не мали права подальшої роботи в кооперативному апараті. «Червоногвардійська атака» на кооперацію у цей період прокотилася в Донбасі. Сюди прибула група інструкторів з центра, яка разом з місцевими більшовиками намагалася скомпроментувати кооперативних лідерів, зіпхнути на них всі недоліки в роботі кооперативних організацій. У статистичній довідці про результати перевірки сільського кооперативного апарату Луганської округи станом на 15 лютого 1929 р. говорилось, що перевірено 34 сільськогосподарські товариства і 54 одиниці споживчі товариства. Терміново вимагали зняти з роботи 18 голів правління, 42 члени правління, 10 голів ревізійних комісій, 27 членів ревізійних комісій, 9 голів контрольних рад, 77 членів контрольних рад, 4 прикажчиків, 12 рахівників і т.д. Усього 200 чоловік підлягали звільненню з роботи. Серед причин зняття з роботи переважали: ворожий елементи, зловживання, саботаж, розтрата, куркульський ухил, нездача хлібних лишків, антирадянські елементи, бандитизм та ін. Крім того, у Луганській райспоживспілки були зняті з роботи ще до перевірки 114 чоловік, а у кредитній спілці – 18 чоловік [18, арк. 15-16] .

Новий натиск на кооперативний апарат розпочався відразу ж після XVI з'їзду РКП(б) (червень 1930 р.), на якому Сталін вказав, що кооперація заражена «непманським духом», який треба вибити. Гоніння та репресії на цей час торкнулися вже десятків тисяч організаторів кооперативного руху. Тоді ж відбувся процес над «шкідниками» в споживчій та сільськогосподарській кооперації. Вони склали 40 відсотків усіх спеціалістів сільського господарства [19, с.104].

У 1930 р. була створена комісія з «чистки» апарату Вукопспілки. Паралельно була створена аналогічна комісія з чистки апарату Уцербкоопу (керівного центру робітничої кооперації). В протоколі засідання останнього від 5 червня 1930 р. було названо понад 50 причин звільнення кооператорів з роботи або винесення їм догани. Серед них були і такі: дача контрреволюційних відомостей представникам англійської кооперації, антирадянсько-антисемітський елемент, колишній доброволець Денікінської армії, підтримка зв'язків з батьком – суто антирадянською людиною, брехливі наклепи під час «чистки», нетовариське відношення, приховування соціального походження, приписки революційних заслуг тощо [20, арк. 9] .

Так, протягом 15-18 липня 1930 р. був перевірений комісією з «чистки» апарату Уцербкоопу 41 співробітник. Винесені рішення поділялись на три категорії покарання, включаючи догани, суворі догани, суворі догани з попередженням тощо. Найбільш серйозною була третя категорія, котра забороняла обіймати керівні посади та працювати в кооперації [21, арк.1-2]. У більшості випадків комісія з «чистки» висувала декілька причин, які призводили до винесення догани або звільнення з роботи. Зокрема, 5 червня 1930 р. у результаті перевірки був звільнений з роботи заступник завідувача сільськогосподарського відділу Уцербкоопу М. Клімашев, котрого звинуватили у несвоєчасному виконанні директив Наркомату торгівлі, грубому поводженні з робітниками, приховуванні у власній анкеті служби офіцером у білій армії. І хоча кооператори мали право подати заяву – апеляцію до апеляційної трійки Української комісії в справах «чистки» радянського апарату, як правило, звіди приходило підтвердження попереднього рішення комісії з «чистки» ВУКС та Уцербкоопу. Наприклад, 23 серпня 1930 р. апеляційна трійка розглянула апеляційну заяву економіста планово-економічного відділу ВУКС І. Аргунова, котрого звинуватили у бюрократичному ставленні до роботи. Виголошену раніше догану цього кооператору апеляційна трійка підтвердила [22, арк.38]. Грудневий (1930 р.) пленум ЦК ВКП(б) підкреслив, що «найважливіші хиби» споживчої кооперації це елементи самопливу, бюрократизму і опортунізму на практиці, засміченість апарату чужим, а також шкідницьким елементом. Ці висновки стали новим поштовхом для наступу на кооперативні кадри.

1931 р. були засуджені і репресовані десятки робітників сільськогосподарської та споживчої кооперації в справі так званого «Українського націоналістичного центру» (УНЦ). Цього ж року почалися арешти в справі «Трудової селянської партії». Звинувачувалися вчені аграрії та вчені – економісти, які немало зробили для розвитку кооперативних ідей, але не погоджувалися із заходами щодо суцільної та прискореної колективізації. Протягом 1931 р. з адміністративно-управлінського апарату споживчої кооперації усунули 10,5 % «класово-ворожого непридатного елементу», відповідно з торговельного – 10,9%, з апарату громадського харчування – 71% , із сільських споживчих товариств – 8,2%. Тоді ж комісії з «чистки» радянського апарату в робітничій кооперації звільнили з роботи 1 тис. 856 чоловік, що становило 7% кооперативних кадрів. У 1932 р. перевірили робітників хлібопекарень та хліботорговельної мережі, після чого за негосподарність та розбазарювання хліба звільнили з роботи 16% робітників і понад 350 завідувачів хлібних крамниць та різників хліба [23, с.25].

Під впливом рішень державних органів, починаючи з 1931 р., закріпилася практика оголошувати дезертирами випускників кооперативних навчальних закладів, які відмовилися працювати в споживчій кооперації. Так, 15 березня 1931 р. сектор кадрів ВУКС оголосив дезертирами О. Горбунова та Г. Войцехівську, котрі не прибули на місце роботи в кооперацію після закінчення Київського кооперативного інституту [24, с.15].

Голод 1932-1933 рр. з новою силою вдарив по кооперації. Відомі масові факти про притягнення до судової відповідальності за невиконання плану хлібозаготівель і працівників споживчої кооперації. Тих керівників, які намагались рятувати людей від голоду, як правило, чекали репресивні заходи. Саме в цей складний час розпочалась чистка колективів кооперативних навчальних закладів. Для цього правлінням ВУКС була створена спеціальна бригада для перевірки Одеського фінансово-облікового інституту, до складу якої увійшов і голова сектору кадрів Одеського обкому КП(б)У Літвак. 13 січня 1933 р. правління ВУКС ухвалило постанову № 416 «Про стан Одеського фінансово-облікового інституту за доповіддю

бригади, що була виділена правлінням». У даній постанові дирекція інституту була звинувачена у дачі неправильних даних щодо якісного складу студентства (відсоток вихідців із робітників був завищений від 33,5 до 56%). Правління ВУКС визнало, що з боку директора інституту Полякова-Полянського та заступників директора існували безвідповідальне та безгосподарче злочинне відношення до витрачання грошей, авантюрне адміністрування, зажим критики, кругова порука тощо. Було вирішено справу передати до Одеської обласної кримінальної комісії і просити обласного прокурора притягти винних до суворої відповідальності, провівши показове судове засідання. Тираж вище названої постанови правління ВУКС об'ємом 16 сторінок у кількості 300 екземплярів був надісланий до навчальних закладів системи з метою попередження [25, арк.58-59].

З 15 лютого 1933 р. в СРСР розпочалась згідно складеного плану перевірка списків торговельно-управлінського апарату споживчої кооперації. В УСРР цей процес у великих містах і на периферії розпочався з 20 березня і тривав до 15 травня 1933 р. На сторінках кооперативних видань протягом 1933 р. регулярно друкувалися матеріали, назви яких свідчать про розмах «чистки» кооперативного апарату. Зокрема, журнал «Кооперативне будівництво» містив такі статті: «Готуватися до чистки кооперації», «Вижити класового ворога з торговельно-кооперативного апарату», «У похід проти розтратчиків, проти класового ворога», «Сильніше вогонь по класовому ворогу в кооперації», «Очистимо апарат від ворогів народу – розтратчиків і злочинців», «Боротьба за кадри – боротьба за більшовицьку кооперацію», «Крадіям соцвласності – жорстоку кару» тощо.

Протягом 1933-1934 рр. тоталітарний режим у буквальному розумінні знищив цілий прошарок професійних кооператорів, змінив їх малограмотними партійними функціонерами. Лише в 1933 р. з апарату споживчої кооперації «вичистили» понад 6 тисяч чоловік [26, с.151]. Серед апаратчиків багатьох спілок не залишалось старих кадрів, тих, хто пропрацював на цьому поприщі понад 3 роки. На цей раз приводом до репресій серед кооператорів були і виробничі недоліки, належність до національних меншин (німці, поляки) і розправа з прихильниками українізації тощо.

VI Всеукраїнський з'їзд кооперації та Пленум правління ВУКС (березень 1934 р.) під натиском позицій генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора визнали той факт, що в апараті споживчої кооперації й досі є чималий прошарок класово-ворожих, націоналістичних шахрайських елементів. Правлінню ВУКС доводилось, виконуючи вказівки партії, проводити перевірку і кооператорів-комуністів, і безпартійних кооператорів. У той час регулярні чистки кооперативного апарату призвели до арештів та засудження сотень спеціалістів системи.

Пленум правління ВУКС (1935 р.) за участю представників вищих органів влади піддав нищівній критиці ряд керівників кооперативних організацій. Вони були звинувачені у безвідповідальності та дрібнобуржуазній розхлябаності. Було підкреслено, що «багато керівників кооперації не вмюють, а часто не бажають по-пролетарському господарювати, берегти радянський карбованець». Найбільша критика дісталася керівникам ВУКС, кооперативних організацій Вінницької, Одеської, Чернігівської та Донецької областей. Керівників ВУКС Пленум звинуватив у тому, що вони не змогли запобігти, уникнути мільйонних втрат. Голова Вінницької облспоживспілки Мондрус та Одеської облспоживспілки Брук були звинувачені у невиконанні планів товарообороту на селі. Пленум звинуватив голову Донецької облспоживспілки А. Венгера за розтрати в системі, а також за виступ, який нібито мав опортуністичний характер. У даному випадку А. Венгер намагався показати об'єктивні причини збитків у роботі кооперативних організацій. Правління ВУКС через свій друкований орган – журнал «Кооперативне будівництво» звернулось до всіх кооператорів підтримати заклик Пленуму про те, щоб притягти до серйозної відповідальності вище названих керівників споживчої кооперації [27, с.5]. Згідно постанови РНК УРСР від 4 січня 1937 р. «Про виключення зі складу членів Ради при Народному Комісарові Внутрішньої Торгівлі УРСР колишнього голови Вінницької облспоживспілки Мондруса та колишнього редактора газети «Радянська торгівля» Лямцева» ці керівники були звільнені зі своїх посад за допущені прорахунки в роботі, зокрема за допущені збитки [28, с.6].

Чистка кадрів також торкнулася міського та сільського кооперативного апарату. У 1934 р. були притягнуті до відповідальності працівники Харківської міськспоживспілки. Їм інкримінували розвал системи кооперації. Суд терміновим порядком розглянув їх справи і засудив до позбавлення волі терміном від 5 до 10 років із відшкодуванням матеріальних збитків. «Класового ворога» в місцевій кооперації відшукували скрізь, іноді доходючи до абсурду. Так, в Онопрієвському районі Харківської області під час перевиборів було викрито голову правління споживчого товариства, якого звинуватили у тому, що він євангеліст і «намагався у темному коридорі виставити релігійні картини». Після проведеної перевірки (як і слід було чекати) в цьому сільському споживчому товаристві виявили розтрати на суму 9 тис. крб. У селі Лялівці Чорнобільському районі на Київщині пошуки ворогів-кооператорів теж дали «позитивний результат». Під час дебатів на звітну доповідь правління споживчого товариства один із кооператорів виступив із заявою, що «кооперація хоч і гарне діло і є шлях до соціалізму, але для селян вона була гарною до 1930 року» [29, с.9].

Вукоопспілка вимагали від керівників всіх ланок вжити дієві заходи з метою викриття та засудження «ворогів народу». І заходи не забарилися. Щоб очистити кооперативний апарат від «класово-ворожих елементів», протягом 1934-1935 рр. провели дві масові чистки кооперативного апарату, внаслідок яких «вичистили» близько 20% наявного складу системи (за тогочасною кваліфікацією це були колишні петлюристів, націоналісти, білогвардійці, куркулі, спекулянти тощо) [30, с.6].

Виконуючи вказівки радянської влади, місцеві кооперативні організації прагнули замінити «класових ворогів» справжніми кооператорами. Приклад цьому Карлівська райспоживспілка (тоді вона відносилася до

Харківської області). Правління райспоживспілки на чолі з Желтоногом приступило до роботи зимою 1934 р., після того, як 4 рази змінювалося керівництво. Нове правління Карлівської райспілки провело широкомасштабну боротьбу з «класовим ворогом, що засів на периферії та в апараті райспілки. Виявлених «ворогів» у Варварівському, Федорівському та Клімівському споживчих товариствах звинувачували у невиконання планів товарообороту, порушенні кошторисної дисципліни, навмисному затоварювання, порушенні радянської політики цін, розтратах. У ході операції було виявлено петлюривця – головбуха Варварівського споживчого товариства Дзюбича, який нібито «тягнув з кооперації гроші та товар для підтримки уламків ворожих класів». До Варварівського сільського споживчого товариства було «відряжено тільки витриманих членів партії», які під керівництвом Желтонога сприяли оздоровленню роботи кооперативу, очистили апарат від ворожих елементів, зменшили витрати тощо [31, с.17].

«Ворогів народу» знаходили у всіх споживспілках – від Вукопспілки до сільського товариства. Так, восени 1937 р. «шкідників» виявили в апараті Київської облспоживспілки. Упродовж наступних півтора року після цього в системі Київської облспоживспілки змінилося 76 голів правлєнь райспоживспілок, стільки ж їх заступників з торгівлі, 215 інструкторів та багато інших фахівців [32, арк.78]. Хоча робітнича кооперація була насичена членами партії, але і в ній не обійшлося без «ворогів народу». Частою була зміна керівництва Сталінської облспоживспілки. Неповні два роки (1936-1938 рр.) головою правління цієї спілки був М. Ахламов, приблизно рік (1938-1939 р.) – І. Бунін, півтора роки (1939-1941 рр.) – А. Жолтиков.

Протягом 1936-1938 рр. кооперація України втратила багатьох відомих теоретиків та практиків. Були розстріляні члени кооперативної наради при ЦК КП(б)У: М. Попов, В. Порайко, Е. Квірінг. Покінчив життя самогубством член цієї наради П. Любченко. Був засланий до Сибіру, де і помер у 1937 р. Д. Коліух (один із засновників «Дніпроспілки»). Репресували і відомого теоретика кооперації П. Височанського. Нелегка доля спіткала кооператорів Х. Барановського, Б. Мартоса, Є. Філіповича, П. Вікторова, А. Сербиненка, яким довелося, тікати від репресій і шукати притулку на чужині. Доля В. Галевича, Т. Добрянського, В. Ганчеля, О. Варавви, П. Ігнатієнка та цілого ряду інших кооператорів залишається невідомою.

Отже, 1920-30-і роки – складний період в історії вітчизняної кооперації, оскільки відбувався прямий вплив держави на долю її кадрів. Тоді втратили значну частину досвідченої кооперативної інтелігенції із дореволюційним стажем. Масовий терор та репресії також підкосили нову генерацію кооператорів. Наступ на кадри кооперації радянська влада здійснювала свідомо, намагаючись тим самим поставити систему під контроль державного апарату. У результаті кооперація була позбавлена своїх кращих працівників, що серйозно вплинуло на якість роботи системи. На підготовку ж нового покоління фахівців споживчої кооперації знадобились десятки років. Аналіз помилок при вирішенні кадрової проблеми вітчизняної кооперації в 20-30-і роки ХХ ст., зокрема при порушенні демократичних принципів управління та традицій, залишається і нині злободенним. Недооцінка професіоналізму та інтелігентності в процесі формування сучасного спеціаліста, у тому числі економічного спрямування, а також у ході висування на керівні посади рано чи пізно може про себе заявити. Варто пам'ятати наслідки та необхідно своєчасно робити правильні висновки щодо непродуманих частих переміщень керівних кадрів, особливо під впливом політичних кампаній. Вплив держави на кадрове забезпечення кооперації передусім має полягати у сприянні розвитку кооперативної освіти та створенні сприятливих умов для розвитку кооперативного сектора економіки.

Джерела та література

1. Височанський П. Коротка історія кооперативного руху / П. Височанський. – Х. : Червоний шлях, 1925. – 52 с.
2. Зарудний С. Українська кооперація на десяти роковини Жовтневої революції 1917-1927 / С. Зарудний. – Х. : Книгоспілка, 1928. – 43 с.
3. Пожарський П. Соціальний склад української кооперації / П. Пожарський. – К. : Книгоспілка, 1929. – 68 с.
4. Целларіус В. Сучасна українська кооперація (її стан та розвиток) / В. Целларіус. – Х. : Книгоспілка, 1926. – 77 с.
5. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк : Товариство Української кооперації, 1964. – 624 с.
6. Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні / Ю.І. Шаповал. – К.: Політвидав України, 1990. – 142 с.
7. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки) / Г.В. Касьянов, В.М. Даниленко. – К. : Наукова думка, 1991. – 96 с.
8. Аліман М.В. «Чистка» кадрового складу споживчої кооперації у 1920-30 рр. / М.В. Аліман, Т.В. Оніпко // Споживча кооперація України : історичні та соціально-економічні аспекти. – К. : Редакція газети «Вісті Центральної спілки споживчих товариств України», 1996. – 192 с.
9. Аліман М.В. Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї / М.В. Аліман, Ю.М. Гавриленко. – Донецьк : Проект, 2000. – 296 с.
10. Гелей С.Д., Гелей Т.С. Розвиток кооперативного законодавства в Україні в період між Першою та Другою світовими війнами / С.Д. Гелей, Т.С. Гелей // Українська кооперація. Історичні та соціально-економічні аспекти. Том 2. – Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – С. 16-33.
11. Пак В.П. Нариси з історії споживчої кооперації Київщини / В.П. Пак, Ф.І. Ленченко. – К. : Ірпідіум, 2003. – 200 с.
12. Варнавський В.І. Кооперація Донбасса в годы «военного коммунизма» и нэпа / В.І. Варнавський, Ю.Н. Гавриленко, В.В. Никольский. – Донецьк : ЕАИ-пресс, 1996. – 104 с.
13. Макаренко А.П. Теория и история кооперативного движения / А.П. Макаренко. – М.: ИВЦ и Маркетинг, 2000. – 328 с.
14. Второе собрание уполномоченных Всеукраинского кооперативного союза «Вукоопспилка» 4-8 декабря 1922 г. Стенографический отчет. Резолюции. – Х. : Издание ВУКС, 1922. – 204 с.
15. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30 рр.)...
16. Морозов Л.Ф. От кооперации буржуазной к кооперации социалистической / Л.Ф. Морозов. – М : Мысль, 1969. – 240 с.
17. Союз потребителей. – 1930. – № 5.

18. Державний архів Луганської області, ф. 34, оп.1, спр. 992.
19. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років : соціальний портрет та історична доля. – К. : Глобус, Вік; Едмонтон : Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. – 176 с.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 296, оп. 6, спр.13.
21. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 6, спр. 20.
22. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 6, спр. 16.
23. Григорович М. Здорове поповнення кооперативного апарату / М. Григорович // Кооперативне будівництво. – 1933. – № 1.
24. Інформаційний бюлетень Вукопспілки. – 1931.– № 6.
25. ЦДАВО України, ф. 296, оп.6, спр. 26.
26. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет...
27. До відповідальності винуватців збитків і поганої роботи кооперації! // Кооперативне будівництво. – 1935. – № 2–3.
28. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – 1937. – № 1.
29. Сизранцев К. Закріпити кращі кадри / К. Сизранцев // Кооперативне будівництво.– 1934. – № 3.
30. Кооперація України між з'їздами Рад // Кооперативне будівництво. – 1934. – № 11-12.
31. Карлівська райспоживспілка на шляхах оздоровлення // Кооперативне будівництво. – 1934. – № 8-9.
32. Державний архів Київської області, ф. Р-138, оп. 2, спр. 2.

Онишко Т. В. Влияние государства на кадровую политику отечественной потребительской кооперации в 20-30-е годы XX в.

Раскрыты сущность и масштабы влияния государственных органов власти на кадровую политику системы потребительской кооперации в 20-30-е годы XX в. Сделан акцент на том, что наступление на кадры отечественной кооперации советская власть совершала сознательно, стремясь тем самым поставить систему под контроль государственного аппарата. В результате потребительская кооперация УССР была лишена своих лучших специалистов, что существенно отразилось на качестве ведения хозяйства.

Ключевые слова: потребительская кооперация, государство, кооперативные кадры, «чистка» кооперативных организаций, репрессии.

Onipko T. V. Government influence on the personnel policy of domestic consumer cooperatives in the 20-30-ies of the XX century

The nature and the extent of public authorities' influence on the personnel policy of consumer cooperatives system in the 20-30-ies of XX century were disclosed. An emphasis was on the fact that the Soviet government committed deliberately the attack on the staff of national cooperation, thereby seeking to put the system under the control of the state power. As a result, consumer cooperatives of Ukrainian SSR had been deprived of their best people and this had a negative impact on the quality of its economy management.

Keywords: consumer cooperatives, the state, cooperative staff, "cleaning" of cooperative organizations, repressions.

УДК 94(477.83/.86)“192/193”

3. В. Захожай

МОЛОДЬ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ПРОТИСТОЯННІ

У Східній Галичині в умовах польської окупації вдалося зберегти українську освіту і культуру. Такі організації, як «Рідна школа», «Просвіта» зіграли значну роль в цьому процесі. Підпільний Львівський університет є унікальним прикладом боротьби за вищу освіту в регіоні. Такі молодіжні організації, як «Сокіл», «Січ», «Луг» виховували свідомого українського патріота і сприяла захисту і розвитку української мови, культури та історії.

Ключові слова: Східна Галичина, освіта, молодіжний рух, національна культура, молодіжні організації.

Молодь у всі часи, при різних режимах та політичних становищах була основним об'єктом впливу на формування світогляду. Впливати на молоде покоління Східної Галичини в міжвоєнний період намагалася не тільки влада Польщі, але й неабиякі зусилля прикладало і керівництво радянської держави. Незважаючи на подвійний приціл, галичани дали світові приклад протистояння асиміляторській політиці польського уряду та пропаганді радянської ідеології. Найважливішим акцентом у цьому було освіта, тому під спеціальний приціл було взято українську молодь.

Уряд Польщі сподівався, що застосувавши потрібну для них систему шкільництва виховуватиме з не поляків відданих громадян Польської держави. Польська влада заявила, що єдино признаною повноцінною школою на майбутнє буде школа з державною мовою викладання. Щоб узаконити ліквідацію іншомовних шкіл, польський сейм затвердив 31 липня 1924 р. закон, відповідно до якого основним школи ставали двомовними, а насправді польськими, бо крім обов'язкового вивчення польської мови, нею викладалася польська історія, географія та інші науки. До того ж учителями в школах були переважно поляки, які часто